

Vajda Kornél

A funkcionális analfabetizmusról – talán egy kissé másképp

E sorok szerzője ahhoz az immár beláthatatlan mennyiségű/minőségű irodalomhoz szeretne hozzászólni, amely az analfabetizmus, másodlagos vagy funkcionális analfabetizmus, elektronikus analfabetizmus/funkcionális analfabetizmus, vagy az ún. napjaink analfabetizmusa (a szinonimák sokáig sorolhatóak lennének még, ám hagyjuk őket, ki-ki tudja, miről is van/lehet szó egyáltalán e címszavak alatt). Persze nem az egész kérdéskomplexumról lesz, vagy lehet szó. Részint a szerző kompetenciájának – bizonyos területeken ordító – hiányai miatt, részint azért, mert a fennforgó, és talán túlon túl is sokszor tárgyalt témák egy részéről úgy gondolja, hogy azok kevésbé (vagy egyáltalán nem) fontosak, más részükről azt, hogy **nem** külön problémák, hanem nagyon is (szervesen, organikusán) összefüggők, ismét más részükről úgy véli, hogy azok nem tartoznak a témához stb.

De lássuk végre, hogy miről is kíván szólni a szerző!

Magáról az analfabetizmusról semmiképp. Két okból kifolyólag. Egyrészt nem témája a világnak az a nagyobbik része, ahol az analfabetizmus ma még uralkodó planéta. Tudjuk, hogy Fekete-Afrika népeinek többsége ma – és bizonytalán még sokáig – analfabéta. Persze más földrészekeken is vannak társaik. Róluk – itt és most – nem lesz, nem lehet szó. Mi most az „első világról” beszélünk, Északról, vagy Nyugatról. a régen első és második világnak nevezett régiókról (időközben a második, a volt kommunista-szocialista világ megszűnt, ám a szakirodalom ma is harmadik világnak nevezi a „fejlődő”, vagyis fejletlen országokat, elsőnek az immár együtt értendő volt első és második világot). Természetesen e világban is van analfabetizmus. Egy-két százalékra szokás taksálni, és jóllehet egyes helyeken ennél jóval nagyobb, néha a centrum országokban is emelkedő tendenciát mutat, ez a kérdés – itt és most – nem probléma számunkra. Elsősorban azért nem, mert valóban sem probléma. Egész analfabéta népeket viszonylag nagyon rövid idő alatt írni-olvasni tudóvá lehet tenni. A példák számosak. A volt Szovjetunióban szinte pillanatok (azaz kevés számú évek) alatt eltűntethető volt nemcsak az orosz lakosság jóval ötven százalék feletti analfabetizmusa, de a közép- és távol-keleti népek, nemzetiségek nem egyszer kilencven százalék feletti analfabetizmusa is tíz-húsz százalékra volt mérsékelhető. (Azért azt érdemes itt megemlíteni, hogy Sztálin rendszere nemcsak az analfabetizmus felszámolásában jeleskedett. Mivel a vezér, (vozsgy!) olyan népeknek is ajándékozott ábécét – persze cirill ábécét – amelyeknek az orosznál is sokkal ősbibb kultúrája és ábécéje volt, egy-egy tollvonással sikerült analfabétává tennie egész népeket is). A példák persze megsokszorozhatók. A következtetés logikus: az analfabetizmus – bárhol és bármikor – igen rövid idő alatt megszüntethető, nem is különösebb anyagi ráfordítások, kivált nem nagyobb arányú beruházások vagy egyáltalán óriási anyagi-szellemi

áldozatok árán. (Hogy a hazai, csak holt foltokban fellelhető analfabetizmusról is ejtsünk szót, az igen jól kezelhetőnek látszik például a börtönökben. Erről remek szakirodalom olvasható, amelyet azonban, miként a további problémáinkkal kapcsolatos börtönbéli eredményeket és kezdeményezéseket is, csak a szakírók egy töredéke látszik hasznosítani.) Szóval az analfabetizmussal, az igazi, az eredeti, az írni-olvasni tudás nem birtoklását jelentő analfabetizmussal nem érdemes – ebben az összefüggésben – foglalkozni. (Azt azért megjegyezném – későbbi analógiák kedvéért –, hogy az analfabetizmus, mint mondtam az igazi, sem olyan borzasztó jelenség. Példáimat ki-ki megsokszorozhatja, hisz mindannyian tudjuk, hogy minden idők legnagyobb államférfiai közt is analfabéták tucatjaira lelhettünk, Nagy Károlytól I. Ottón át az – igaz csak funkcionális analfabétáig, mint Hitler és Sztálin. De a legnagyobb vállalkozók közül sok volt a legalább fél-analfabéta (mint az első, az alapító Henry Ford), hogy napjaink magyar vezető üzletembereinek, milliárdosainak egy – igaz csekély – részéről ne is beszéljünk. A legjobb példákat azonban talán a (realista) szépirodalom nyújtja. Maugham egyik remek novellájának (*The Verger – A templomszolga*) a hőse kiválóan ellátja az egyik legnagyobb londoni templom „vezetését”. Amikor új lelkész veszi át az uralmat, kideríti, hogy a templomszolga analfabéta, még a nevét sem tudja leírni. Azonnal elbocsátja az érdekes férfiút, aki elkeseredésében – félretett pénzéből – trafikot nyit. Rövidesen egyre nagyobb üzlethálózat birtokosa és menedzsere lesz, és amikor – szokott módon – a bankba viszi meglehetősen tekintélyes nyereségét, a bank elnöke beszélni óhajt vele. Közli vele, hogy zseniális üzleti tevékenységének pénzügyi eredményeit érdemes lenne nagyobb arányú vállalkozásokba fektetni. Neki van is elgondolása, leírta, épp csak alá kellene írnia a nagyszabású szerződést. Amikor kiderül, hogy az érintett erre a műveletre nem képes, az elnök hápogni kezd: – Mi lett, lehetett volna magából, ha írni-olvasni is tud! A főhős válasza egyszerű: természetesen templomszolga. Ken Follett egyik regényének hőse, aki egy hippi-kommunát vezet karizmatikus módon, amikor a kormányzat megszüntetni kívánja nagyszerűen működtetett birtokukat, zseniális terrorista akciókkal védi meg művét, szintén analfabéta. Ám erre nemcsak számos egyetemet végzett hippi-társa/beosztottja, de az FBI és a CIA sem jön, mert nem jöhet rá. Arról pedig, hogy a világirodalom legnagyobbjai közül hányan voltak analfabéták, talán szólni sem illik. A sor a „legrégebb és legjobb” Homérosztól Wolfram von Eschenbachon át a fél-analfabéta Burnsigt tart. Mindezt persze csak azért említettem, hogy a szokásos borzongást, amit az analfabéta szó egyáltalán jelent, némileg csökkentsem. Erre azért lehet szükség, mert a borzadály az elektronikus analfabetizmus kapcsán új erőre tett szert, horrorisztikus méreteket öltött, legalábbis a szakirodalom mezőin.

De főleg azért szerettem volna csökkenteni az irtózatot az analfabetizmus kapcsán, mert ilyesmire szeretnék törekedni a funkcionális analfabetizmus terrénján is.

A továbbiakban csak és kizárólag a funkcionális (vagy másodlagos) analfabetizmusról szólnék. Hogy miért, azt indokoltam. De a funkcionális analfabetizmussal kapcsolatban is lennének – talán – rendhagyó megállapításaim. Természetesen maximálisan egyetértek mindazokkal – a szakirodalom hazai és külföldi,

képviselőinek döntő többségéről van szó –, akik a funkcionális analfabetizmust szörnyű nyavalyának tartják, és mindent megmozgatnának azért, hogy csökkenjen, lehetőleg elmúljon, nyoma se maradjon. Ők mindannyian egyetértenek – hogy csak egy szerzőt idézzek – a kiváló hazai szakember, Csoma Gyula nézetével, aki szerint bár a társadalomban másutt is jelen van, a funkcionális analfabetizmus legpontosabban körülhatárolható társadalmi helyét az ún. *hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, rétegek* adják. Ez ugyan nem biztos, legalábbis, ha – miként e sorok szerzője – valaki a funkcionális analfabetizmus ún. tágabb fogalmából indul ki, ám ha nem (és ez a szakirodalom többségének álláspontja), akkor **ez a funkcionális analfabetizmus**, de persze csak ez, valóban embert megalázó szörnyűség és mindenképp orvosolandó. Itt – és persze, a továbbiakban kiderül miért, csak itt – szükséges bevetni iskola és oktatás, oktatás és nevelés, civil összefogás és informális segítőkészség minden erejét és lehetőségét. (Bár, ha meggondoljuk, hogy az igazi analfabetizmus megszüntetése, csökkentése, visszaszorítása mennyire csak elhatározás és egyszerű műveletsor végrehajtásának kérdése, kétségeink támadhatnak a funkcionális analfabetizmusnak a halmozottan hátrányos rétegek esetében való megszüntetési nehézségei irányában is, noha persze tudjuk, hogy nemcsak nem szűnik, jöllehet erőfeszítéseknek bővíben vagyunk, de sőt inkább növekszik. Ez azonban inkább következő fejtegetéseink tárgya leendő.)

A funkcionális analfabetizmus legtágabb meghatározása valahogy úgy szól, hogy a megszerzett írni-olvasni tudás nem használtatik, és ennek következtében – feltehetően – sorvadásnak indul. Anélkül azonban, hogy az „igazi” analfabetizmushoz vezetne el, a maga egyszerű funkcionalitásában is roppant káros egyénre és társadalomra, hisz az egyént megfosztja remek álláslehetőségektől, önkiteljesedéstől, esélyegyenlőségtől (stb.), a társadalmat pedig a „művelt emberfők” sokaságától, a fejlődés, előrehaladás motorjaitól, a nemzetközi versenyképességtől (stb.).

Nos, kik azok, akik a már megszerzett írni-olvasni tudást nem használják, minek következtében funkcionális analfabétákká válnak? Valóban csak, vagy elsősorban a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű csoportokról, rétegekről van szó? Ugyan!

Persze róluk is. De tegyük itt egy kis kerülőt. Akár anekdotázhatunk is. Olvasó emberek körében közmondásos a szituáció: valaki beül a vonatfülkébe, hosszú útra, több órás menetre számítva előveszi a könyvét, olvasni kezdi. Ha ismerős ül be a kupéba, természetesen félreteszi a könyvet, beszélgetni kell, beszélgetni illik, beszélgetni vágyik a rég látott, vagy kedves, közeli ismerőssel. De félre kell tennie a könyvét akkor is, ha nincs ismerős a láthatáron, ha csupa vadidegennel hozta össze a MÁV. Ha nem akar durván visszautasító, embertelen és rideg lenni, be kell csuknia a könyvét, és társalgásba kell bocsátkoznia kedves vagy kevésbé kedves ismeretlenekkel, vadidegenekkel. Miért? Mert ezek az idegenek gonoszak, irigyek, önzők? Szó sincs róla. Nem csak az olvasó valaki ül a kupéban, mással, másokkal is beindulna, funkcionálna a beszélgetés. Ők az olvasó embernek akarnak jót. Tulajdonképpen teljesen önzetlenül. Hisz – számukra, a többség számára – nyilvánvaló: csak, csakis azért olvas valaki, mert nincs jobb

lehetősége. Már az egyszerű beszélgetés is jobb. Idegenekkel is. Az olvasás – nincs ez kimondva sehol, nem fektették le semmilyen illem- vagy egyéb tankönyvben, de tulajdonképpen – és ez a latens közvélekedés – pótcselekvés. Hippolyte Taine írja csodálatos angliai úti jegyzeteiben (*Notes sur l'Angleterre*), hogy egy nagyon jómódú gentleman aggodalmait fejezte ki neki. Lánya, aki már huszonnégy éves, nem megy férjhez, viszont állandóan könyvtárba jár, és egyre rémisztőbben vastag könyveket olvas. Kiderült, hogy kevés a számára elkülönített hozomány. Taine ennek a felemelését javasolta. A gentleman megfogadta a tanácsot, a leány rövidesen férjhez ment, gyermekeknek adott életet, és nem járt, nem bizony többet könyvtárba, nem olvasott még vékonyka könyveket sem, soha többé. Ugyanitt olvasható az is, hogy a vénlánynak (szinglinek?) maradó leányok viszont annál többet olvasnak, sőt írnak is. Nos, mindez 19. századi ócskaság. A mai, korszerű (dernier crie) tudástársadalomban nyilván egészen más a helyzet. Hankiss Elemér *Az ezerarcú én* című filozófiai-szociológiai-lélektani nagyesszéjében egy átlag értelmiségi egy napját követi nyomon az ébredéstől az elalvásig. Minden apróságra gondosan ügyel, nem hagyja ki sem a reggeli első cigarettát, sem a meteorológiai jelentés meghallgatását, sem az utcára lépés bonyodalmait, sem az autó beindítását (stb., stb.). Az olvasásról is szól. Fél órát engedélyez elalvás előtt, a tévénézés esetleges kipótlásaképp, alig-alig alternatívájaként ennek a műveletnek. És Hankiss értelmiségi, nyugat-európai, a mai fogyasztói társadalomban élő „valakiről” (mindenkiről) szól.

A fentieket, ezeket a megjegyzéseket is ki-ki számos hasonlóval egészítheti ki, pótolhatja, nyilván sokkal jobb példákat is találva. És ezek a megállapítások korántsem légből kapottak. A statisztikák, olvasáskutatási adatok sokszorosán visszaigazolják őket. A hazai adatok (elsősorban Nagy Attila és Gereben Ferenc egyszerű könyveire, tanulmányaira, kutatási beszámolóira utalhatunk) nagymértékben kvadrálnak a nyugatiakkal (a legjobb első eligazítók talán a *Handbuch Lesen*, München 1999, a *Lire en France aujourd'hui*, Paris 1993, illetve a *Reading, Writing, Thinking*, Newark 2005 című kiadványok, hatalmas további irodalommal). Ezek szerint nemcsak az tekinthető igaznak, hogy nálunk (és számos más első világbéli helyen) a felnőtt lakosság több mint fele évente egyetlen könyvet sem olvas. hanem az is, hogy az **értelmiségi** olvasók nagyobbik része sem olvasott a kérdés előtti három hónapban egyetlen könyvet sem. Hatalmas irodalma van természetesen annak, hogy miért nem. A legjobb (és a legtöbb vonatkozó irodalmat nemcsak felsoroló, de sokszorosán referáló) munka talán Kurt Reumann *Lesefreuden und Lebenswelten* (Zürich, 1992) című műve. Ez, mint sok száz társa – mintha csak mentségeket keresne a fenti helyzetre (és valóban azokat keres) – felsorol mindent és szinte mindenkit, aki-ami akadály lehet az olvasásnak. Szól (és az általa ismertetett, bemutatott, referált könyvek száza megható módon és hatalmas apparátussal ugyanezt teszik) a moziról, a tévéről, a videóról, az elektronikus játékokról, az elektronikus hozzáférésű anyagokról, a minden napok nehézségeiről, a fogyasztói társadalom státuselvárásairól, a divatokról stb., stb., stb. Mintha csak az egész világ, az élet minden mozzanata az olvasás ellen szólna, tenne, érvelne, hatna. És nyilván igazuk is van. **Minden az olvasás ellen szól.** Talán még emlékszünk a fenti példákra: lehet valaki kiváló államférfi, sike-

res üzletember, remek író (akár egybe is írhatnánk a szót: remekíró) és így tovább. Vagy idézzük azt, akit Szerb Antal is idézett, John Cowper Powist: „Az embernek lehet sikere könyvek nélkül, meggazdagodhat könyvek nélkül, zsarnokoskodhat embertársai felett könyvek nélkül...”. De a mi (eddig) tanulságunk azért egy kicsit más. Egyszerűen csak annyi, hogy olvasni nem jó. Minden, majdnem minden jobb, mint az olvasás, mint olvasni. Hisz ha nem így lenne... Mert bármennyire szűkös a fogyasztói civilizációban élő ember ideje, azért tévét tud naponta három-négy-hat órát nézni. Bármennyire drágák a könyvek, azért jut plazmatévére és a könyvnél sokkal drágább (még kölcsönözni is sokkal drágább) videókra, CD-kre, DVD-kre stb. Miért? Azért, mert az, azok jobbak, kedvesebbek, hozzánk (csaknem mindenkire) közelebb állók. Mert azokat szeretjük, ezt (az olvasást) pedig nem, vagy csak kevésbé, alig-alig, ha egyáltalán.

És akkor? Akkor nem a világ legtermészetesebb és leglogikusabban következő lépése, fázisa a funkcionális analfabetizmus? Írni-olvasni meg kell, meg szükség tanulni, ezt senki soha kétségbe nem vonta. Az írás-olvasás nem, nem úgy tűnik el, ahogy azt a Gutenberg-galaxisról (rémes butasággal) merengő McLuhan képzelte volt (cáfolata minden fent idézett szakkönyvben átütő erővel megtalálható). Nem kell tartani analfabetizmustól. Csak épp nem használtatik az analfabetizmus. Nem funkcionál. Funkcionális analfabetizmus lesz belőle.

De nem volt-e régen, nem is olyan régen, a közelmúltban egy aranykor? Amikor volt rangja, népszerűsége, funkciója az olvasásnak? Az olvasáskutatók hajlanak erre a nézetre. Hisz a statisztikai adatok nem stagnálásról, hanem lehajló ágról, negatív tendenciáról, csökkenésről tanúskodnak. Csakhogy nem azért olvastak-e régen többet és többen, mert abban a szituációban voltak, mint Taine vénlányai, szinglijei? Mert nem volt még családjuk, férjük, gyerekük, eljártak a könyvtárba és rémesen vastag könyveket olvastak. Mert nem volt még más a vasúti kupéban, hát elővették a könyvet táskájukból. Mert nem volt még (igazi, sokcsatornás, sokműsoros) tévéadás, hát olvastak. Mert nem voltak még elektronikus játékok stb., stb., stb. De most már vannak, tehát...Van valami abszurd és nevetséges abban, amikor valakik olymódon kívánnak rávenni másokat valamire, hogy azt hangoztatják, nekik, a rábeszélteknek, rábeszélendőknak lenne az jó. Nemcsak hasznos, hanem jó és élvezetes. Hisz, hogy ki mit élvez, miben leli örömet, miért hajlandó időt, pénzt, miegyebet áldozni, azt nem mások, hanem ő maga tudja, tudhatja. (Most is, mint az eddigiekben is, kihagyjuk a gyerekeket, kizárólag felnőttekről van szó.)

Ám, ki-ki észrevehette már, hogy egy hatalmas csúsztatást követtünk el. Igyekezzünk korrigálni. Általában beszéltünk az olvasásról. Mi is, mint szinte mindenki. És ebben áll a csúsztatás. Az olvasáskutatók is ludasak ebben (de még mennyire). Nem mintha nem tudnák és nem regisztrálnák az olvasás különböző neveit, de mert nem húznak határozott és igen nyomatékos cezúrát szépirodalom és szakirodalom, élvezetből és szakmai szempontból való olvasás között. Ezt a cezúrát – azt hisszük – nem lehet(ne) eléggé hangsúlyozni. Mert ugyan elképzelhető, hogy valakinek a szakkönyvek olvasása is élvezet, ám ez az élvezet bizonyosan nem esztétikai jellegű (átfedések persze vannak, mondjuk esszék, remekül, esztétikailag is remekül megformált – mondjuk – történelmi munkák stb. eseté-

ben, azonban a lényegét ezek nemigen módosítják). Esztétikai élményre nyilvánvalóan és bizonyíthatóan szüksége van mindenkinek. Ám miért olvasás révén kellene ezt megkapnia? A szépirodalom ugyanúgy művészet, mint a zene, a képzőművészet, a film, a tánc és annyi társuk. Miért kellene verseket olvasni és nem – mondjuk koncertekre járni, miért inkább regényeket olvassunk és ne képzőművészeti albumokat lapozgassunk, vagy moziba járjunk? És azt, hogy kinek melyik művészeti ág az igazán „fekvő”, az igazán közeli, az igazán (vagy egyedül) élvezetes, azt ne mi mondjuk meg neki. Egészen más dolog a nem esztétikai, hanem szakmai, ismeretterjesztő, információtovábbító (stb.) jellegű olvasmány és olvasás. Persze a funkcionális analfabetizmus erre a terepére is érvényes. Aki semmit sem olvas (láttuk fent a százalékot), nyilván szakkönyvet sem olvas. Márpedig azt kéne olvasnia.

Biztos? Nem. Egyáltalán nem biztos. Az az értelmiségi, akiről (igen nagy százalékszámban) kiderült, hogy három hónapja nem olvasott semmit, nyilván elfogadható módon el tudja látni értelmiségi munkáját. Megtanulta – persze könyvekből – a szakmáját, ismeri immáron annak fogásait, eljárásait, rutinírozottan kezeli eszközeit stb. Miért kellene tehát olvasnia? No persze olvas is nyilván. A cégéhez érkezett leveleket, az újabb jogszabályok szövegét, a megfelelő újabb és újabb előírásokat, a sor hosszan folytatható, de hát mindez **nem számít olvasásnak**. Aminthogy nem is az a mi értelmezésünkben. Egy jó szakember nyugodtan lehet funkcionális analfabéta, még értelmiségi státusban is. Ha nem így lenne, már régen vége lenne a világnak. És nemcsak azért nincs vége, mert az elektronikus információk mintegy helyettesítik, helyettesíthetik az olvasást. A régi, régesrégi körorvosok sem olvastak semmit, kikerülvén az egyetemről. A mai házi orvosok sem olvasnak (a statisztikák szerint). Dolgukat mégis rendesen, no, úgy nagyjából rendesen, elfogadható, elfogadott módon elvégzik. Itt most két kérdés merül fel. Az egyik az elektronikus információkra vonatkozik, a másik arra, hogy hát akkor – nem szépirodalmat – kinek kell, kinek muszáj – tűzön-vízen át is – olvasnia. Előbb a második kérdésre keresnénk a választ.

Olvasnia, szakkönyvet, szakirodalmat olvasnia nyilvánvalóan az elit értelmiségieknek kell, muszáj. A szakokat, szakmákat, tudományokat (stb.) csak és kizárólag az viheti előbbre, sőt csak az tarthatja karban, az őrizheti, az tárolhatja, az adhatja tovább (például a később már egyáltalán nem olvasóknak), aki maga olvas. Még hozzá sokat és intenzíven. Biztos, hogy nem élvezetből (hisz nem esztétikai jellegű, nem szépirodalmi munkákról van szó – megint csak némi kivétellel, hisz az irodalmárnak szépirodalmat is kell olvasnia – tömegmértékben – de nem élvezetből, hanem „szakmából”), de bizonyítással szenvedélyből, tudományos, szak-szerű érdeklődésből stb. De! Rábízhatjuk-e, rábízhatja-e a társadalom egy viszonylag szűk rétegére ezt a feladatot? Nos, mióta világ a világ, rábízta és folyamatosan rábízta. Sokan és sokszor írnak ma az egyetemek „túlnépesedéséről”, a diplomások – állítólagos – túltermeléséről, a diplomák devalválódásáról, az értelmiségnek mint rétegnek (osztálynak? rendnek? státusnak?) inflálódásáról. De hát régen nem is szoltunk elitértelmiségről, csupán csak értelmiségről (hogy a modernitás korszakában maradjunk, mert régebben?). Nyilvánvalóan nevetséges lenne valami olyasmiről beszélni, hogy amiként a természettudomány ismer valamiféle

világkonstansokat (fénysebesség, a kis h, az elemi töltés stb.), akként elképzelhető valamiféle értelmiségi világkonstans is: csak bizonyos (persze meg nem határozott) elit- vagy szuperértelmiségire van szükség, nekik kell olvasniuk (mert különben vége a világnak), a többiek nyugodtan lehetnek funkcionális analfabéták. Butaság lenne ilyesmiken hosszabban merengeni. Valószínű, hogy mint szinte mindenütt, itt is a gyakorlat, a mindennapok hozzák a „megoldást”. Amíg, és ahogy megy olvasás nélkül, úgy menni fog a továbbiakban is. Ahol legnagyobb a szükség, ott legnagyobb a segítség. Ha több olvasóra és kevesebb funkcionális analfabétára lesz szükség, akkor „kitermelődik” majd az elit bővülése, az olvasók (már a most használt értelemben vett olvasók, a szakkönyveket olvasók) számának emelkedése. A szépirodalomért pedig ne fájjon a fejünk. Az esztétikai élményt (mindegy most, hogy milyen szinten) mindenkor, mindenki megkapta, megkapja. Folklór, rock (vagy bánom én, rap, techno stb.), kamarazene, performansz, vagy bánja a csoda milyen formában. A nagy irodalmat, Dantét, Goethét, Joyce-ot mindenkor csak egy törpe minoritás élvezte. Ez a minoritás ma is megvan. Miért erőltetnénk (amúgy is hiába), hogy ez a kör bővüljön?

Egészen más kérdés az elektronikus analfabetizmus kérdése. Ennek is hatalmas, a „normális” analfabetizmushoz lassan (vagy nem is olyan lassan) közelítő mennyiségű irodalma van. Ha valaki csak a Könyvtári Intézet szakkönyvtárának MANCI adatbázisában „lapozgat”, cikkek (hazaiak és külföldiek) százait lelheti e témáról. Ha eltekintünk a szigorúan technikai kérdésekkel foglalkozó, nem nagyon nagyszámú cikktől, azt láthatjuk, hogy két fő tematika körül csomósodnak a megfontolások. Az egyik központi téma annak taglalása, miként előzhető meg az, hogy az emberiség (vagy egy-egy ország lakossága) két, élesen elkülönülő részre, az elektronikus módon kommunikálni tudókra, és az ilyen értelemben véve analfabétákra tagolódjon, jövátelhetetlen károkat okozva esélyegyenlőségnek és demokráciának, egyenlőségnek és szabadságnak. A másik pedig annak fejtegetése, mérlegelése és futurologizálása, hogy miként viszonyul az elektronikus információ és annak fogyasztása a klasszikus, hagyományos írásbeliséghez, íráshoz-olvasáshoz. Ki kit győz le, mi és miért marad fenn és meddig stb. A témáknak ez elágazásához, kettősségéhez mi is hűek maradhatunk. Kezdjük az elsővel!

Két alaptényt már előljáróban leszögezhetünk. Kétségtől van szakadék elektronikusan írni-olvasni, kommunikálni (vegyük ezt a kifejezést a lehető legtágabb értelmében, beleértve az online katalógusokban való keresést is, mint – mondjuk egy alsó szintet – el egészen a számítógépes bravúrmutatványokig) tudók, és az ilyen szempontból vett analfabéták közt, akik talán le sem mernek ülni egy monitor és klaviatúra elé. Ez a szakadék létezik. Ámde valódi szakadék ez? Azt hiszem, hogy korántsem. E sorok szerzője fölöttébb ügyetlen, kétbalkezes ember, aki ráadásul híjával van minden műszaki ismeretnek, ráadásul sznob is, aki nem szívesen tanul másoktól, mert akkor lelepleződik, hogy mi mindent nem tud. Neki majdnem másfél órájába tellett, hogy megtanuljon számítógépen cikket írni. Mivel sok ilyet írt, ma már nagyon nehezebb esne hagyományos írógépen dolgoznia, az azzal kapcsolatos sok évtizedes rutint szinte teljesen elfelejtette. Csaknem ugyanennyi idejébe telt, míg megtanult keresni az Interneten. Tekintsük vallomását erős túlzásnak. Az elektronikus analfabetizmus leküzdésének, a számítógé-

pes írni-olvasni tudás megszerzésének ideje – megint csak erős túlzással, ám ezúttal felfelé túlzással – legfeljebb egy-két napra tehető. Probléma lehet-e tehát az oly gyakran, és oly nagy emfázissal emlegetett „szakadék” áthidalása? A kérdés költői. Hazánkban könyvtárak tucatjai, a nyugati világban könyvtárak tízezrei tanítottak meg igencsak élemedett, sokszor nyolcvanon is túllévő nagymamikat és nagypapikat (dédmamikat és dédpapikat) nagyon rövid idő alatt elektronikusan írni-olvasni. Amiként szinte semmilyen problémát nem okoz a legöregebbeknek (vagy a nagyon buta ifjaknak) sem bankkártyáról pénzt felvenni, akként a számítógépes alapismeretek is szinte pillanatok alatt elsajátíthatók. És ez nem absztrakt, életidegen megállapítás vagy követelménytámasztás, hanem vaskos tény, amelyet példák tízezrei támasztanak alá, igazolnak. Hogy mégis oly kevesen tudnak elektronikusan kommunikálni? Ez is tény persze. De miért? Mert nincs gép, nincs elég gép – szokás mondani. Azt hiszem, nem erről van szó. Nincs rá igény. Nem mindenkinek kell, igen sokaknak nem kell (lehet, hogy csak ma, lehet, hogy sohasem) így kommunikálnia. Megvannak nélküle. De mihelyst igényük, szükségük támad rá, szinte azonnal levetkőzik, levetkőzhetik analfabétaságukat. És hogy ezen a területen is sok (nincs felmérés e vonatkozásban) a funkcionális analfabéta? Had éljek egy sajátos példával! Fülep Lajos igen sok nyelven, tíz-tizenkettőn tudott. Egyszer azt mondotta, persze ha tíz évig nem olvasok az egyiken, akkor beletelik néhány napba, amíg felfrissül a tudásom. Hát igen, ha valaki tíz évig nem használja, akkor újra kell tanulnia. De ha az már elsőre is olyan könnyű! Meddig lehet valaki elektronikusan funkcionális analfabéta? Érdemes ezzel a szakadékkal egyáltalán foglalkozni?

Már a klasszikus-hagyományos olvasni-írni tudás kapcsán utaltam rá, hogy annak hanyatlása örvén a szakirodalom bűnbakkeresésre szakosodott mintegy. Azért olyan sok a funkcionális analfabéta – mondják, írják, taglalják – mert vetélytársai vannak az olvasásnak. A tévé, a videó stb., stb. És – újabban – első helyen az elektronizáció, a számítógépesedés, -gépesítés. Nem a könyv előtt ülnek a gyerekek és a felnőttek, hanem a képernyő előtt, a számítógép képernyője előtt (sokak szemében ennél még a tévé képernyője is jobb volt). Megszűnt, eltűnt a szöveg tisztelete, hiszen az már – a számítógépen – szabadon és önkényesen manipulálható stb. Józan paraszti ésszel úgy gondolná az ember, hogy aki klasszikusan analfabéta, azaz sem írni, sem olvasni nem tud, az a számítógéppel sem tud mit kezdeni, hiszen az is íráson és így olvasáson alapul. Persze nem mindegy, hogy egy hosszabb szöveget (mielőtt abba önkényesen belenyúlnék, mielőtt azt a magam kedvére átformálnám) nyomtatott oldalakon, vagy képernyőn olvasom (az előbbi sokkal kényelmesebb mulatság). De – akár akarok javítani, módosítani, netán törölni belőle, akár nem – a képernyőről is el kell **olvasnom**. A klasszikus-hagyományos és az elektronikus írás-olvasás tehát elvben sem lehet ellensége egymásnak. Azt hiszem, az is teljesen mindegy, hogy ki melyiket tanulja meg hamarabb. A különbség sokkal inkább műfaji, műnemi jellegű. Az a kérdés, mi való inkább képernyőre, és mi könyvbe, nyomtatott folyóiratba vagy újságba. Erről itt és most ne ítélkezzünk. Bizonyos, hogy számos dolog otthonabban van a számítógépen, mint nyomtatott formában (például a menetrend, az egzegéták szöveganyaga, hogy csak két szélső példát említsünk.) Mások igazi helye a nyomta-

tott munka (például a hosszabb szépprózáé, a filozófiai alpműveké stb.) Hogy a mérleg – mit ide, mit oda, mit inkább ide, mit inkább oda, mit esetleg mindkét helyre stb. – hogyan alakul, kár találgatni. Itt is a gyakorlat, a mindennapok praxisa fogja kimondani – no nem a végső szót, az sosem mondatik ki – hanem az itt és most alkalmatost, praktikusat, nagyjából általánosan elfogadottat. Lehet, egyikét (vagy sok) nyomtatott folyóirat becsődöl. Lehet, hogy néhány lexikon, bibliográfia, Nachschlagewerk soha többé nyomtatásban meg nem jelenik. Az is lehet persze, hogy nem egy elektronikus folyóirat megszűnik, hogy digitalizált anyagok tömkelege nem talál majd használóra (erre már számos példa is van). Próbászerecse. De ha valami bizonyos, akkor az, hogy mindkét formátum – a maga keretei közt – élni fog. Egyikük halálára, haldoklására sincs semmi jel.

Utaltunk már rá, hogy e cikkben nem foglalkozunk a gyerekekkel. Míg a felnőtt maga dönti el, körülményeit gondosan mérlegelve vagy éppen hebehurgyán, hogy olvasó (beleértve ezúttal az elektronikus olvasást is) vagy funkcionális analfabéta óhajt, kíván-e lenni, addig a kicsinyeknek nincs módjuk választani. Nekik muszáj olvasóvá, még hozzá egyidejűleg klasszikus és elektronikus olvasóvá válniuk. Hogy elérkezik-e és mikor a participatív/permisszív világkorszak olyatén kibontakozása, amely e kérdésben is enged a kiskorúak óhajának, nem ide, még csak nem is a tudományos (?) futurológia mezeire, hanem a sci-fi területére tartozik. Erről nem szólhatunk.

Ha azt szeretnénk, hogy a gyerekek akkor, amikor már nem lesznek gyerekek, szabadon eldönthessék, olvasók lesznek-e avagy funkcionális analfabéták, előbb alfabétává, írni-olvasni tudókká kell tennünk őket. Hisz csak abból lehet funkcionális analfabéta, aki már megtanult klasszikusan is, elektronikusan is írni-olvasni.

Végül egy, talán nem túl cinikus megjegyzés. Őszintén becsülöm, nagyra értékelem, sőt bámulom azok önfeláldozó törekvéseit, akik szeretnének megmenteni minden funkcionális analfabétát. Nekik is, mindannyiunknak is csak jót akarnak. Azt hiszem azonban, hogy törekvéseik csak igen kis határfokúak. A példa, a rábeszélés, a fáradozás – mint a felmérések, a statisztikák mutatják – fölötté hiábavalónak bizonyultak. Hadd mondjak egy példát a lábtörlőről. Ott állhat az a kapu vagy ajtó előtt, és lehet még egy fölirat is fölötté, hogy kérjük, használja, az bizony nem használtatik, vagy nem eléggé, vagy nem mindenki, esetleg nem a többség által. Ha azonban a lábtörlő mérete akkora, hogy lehetetlen bejutni a hivatalba, lakásba, akárhová, ahová a kapu, ajtó nyílik, ha csak át nem haladunk a lábtörlőn, akkor már nem is kell fölirat. Mindenki használni fogja a lábtörlőt – mert nem tehet mást.